

ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΑ ΣΑΜΙΑΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα*

τοῦ Δρος **ΑΛΕΞΗ ΣΕΒΑΣΤΑΚΗ**

ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ

1.— Χωρὶς καμμιά ἐξαίρεση, οἱ ἱστορικοὶ ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ Σάμο παραδέχονται ὅτι ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα οἱ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις ἔφθασαν σὲ ὀξύτητα αἰχμῆς. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ποὺ ἀσκούσε ὁ Βοεβόδας μὲ τοὺς σουμπασήδες, τοὺς «μεγάλους» καὶ τοὺς «μικροὺς» προεστούς, ὄχι μόνον ἀναιροῦσε τὰ παλαιὰ προνόμια τοῦ νησιοῦ, ἀλλὰ ἄγγιζε τὰ ὄρια τῆς πιὸ σκληρῆς τυραννίας. Στόχος τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας ἦταν ἡ ἀπογύμνωση τῆς περιορισμένης, ἄλλωστε, ἀγροτικῆς οἰκονομίας. Ἐνα φοβερὸ σύστημα ἀρπαγῆς ἀπέπνιγε τὴν ἀγροτικὴ μάζα, ἡ ὁποία πλήρωνε φόρους κεφαλικούς, γαιῶν, ἀμπελοκαλλιεργείων, μετὰξης, ζῶων, βοτύρου, οἴνων, οἶνοπνευμάτων καὶ ποινικὰ πρόστιμα. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ «ἡ ἀποδεκάτωσις, κατ' ἐκτίμησιν ὑπὸ τοῦ Βοεβόδα γιγνομένη, ἐλαμβάνετο ἐπὶ παντὸς καρποῦ καὶ πάσης ὀπώρας, οὐδ' αὐτῶν τῶν κρομμύων καὶ κολοκυνθῶν ἐξαιρουμένων» (Ἐπαμ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. 2, σελ. 28).

Πρέπει ἐδῶ νὰ προστεθεῖ ὅτι ὁ Βοεβόδας εἶχε δικαίωμα νὰ ἐκποιεῖ τὰ καλλιεργήσιμα χωράφια αὐτῶν ποὺ πέθαιναν χωρὶς ν' ἀφήσουν ἄρρενες ἀπογόνους καθὼς καὶ τὰ κτήματα ποὺ γιὰ ὁποιοδήποτε λόγο ἔμεναν ἀκαλλιεργήτα ἐπὶ ἑπτὰ χρόνια. Στὴν κυριότητα τοῦ Βοεβόδα ἀνήκαν καὶ τὰ πλούσια πευκοδάση, ὅπως στὴν κυριότητά του περιέρχονταν τὰ ἀγροτικὰ ἀκίνητα τῆς γυναίκας εἴτε εἶχε αὐτὴ πεθαίνοντας γιουὺς εἴτε θυγατέρες.

Ἐκ πάντων τούτων καὶ ἐκ τῶν περὶ τὰς ἀποδεκατώσεις γιγνομένων καταχρηστικῶν

εἰσπράξεων αἱ τοῦ Βοεβόδα πρόσοδοι συνεποσούντο εἰς δεκακισμύρια γρόσια, ποσὸν ὑπέρογκον τοῖς καιροῖς ἐκείνοις. Ἐπειδὴ δὲ συνήθως ὁ Βοεβόδας ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη ἐξεμισθοῦτο τὴν ἐπικαρπίαν τῆς Σάμου, ἐπόμενον ἦτο ὅτι ἐφρόντιζε κατὰ τὸ διάστημα τούτο νὰ ὠφεληθῆ ὄσο πλειότερον ἡδύνατο» (Ἐπ. Σταματιάδου, Σαμιακά, σελ. 25).

Ὅργανα τοῦ Βοεβόδα στὴν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ στὴν εἰσπραξη τῶν φόρων ἦσαν οἱ «μεγάλοι» καὶ «μικροὶ» προεστοί, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα ἐπίσκοπος Σάμου Ἰωσήφ Γεωργιέρηνης γράφει χαρακτηριστικὰ:

«Πλάσματα τοῦ ἀγᾶ εἶναι οἱ τῶν χωρίων προεστώτες, οἵτινες ἔνεκα τῶν ἰδίων συμφερόντων προθύμως πράττουσι πᾶν τὸ ἀρεστὸν αὐτῶν».

Ἐπίσης:

«Κυριώτερα δὲ τοῦ ἀγᾶ ὄργανα εἶναι οἱ καλούμενοι “μουσαβίριδες” ἢ ἕτεροι αὐτοῖς παραπλήσιοι, οἵτινες εἶναι διεσπαρμένοι καθ' ἅπασαν τὴν νήσον».

Ἐπίσης:

«Πάντες τῆς νήσου οἱ κάτοικοι εἶναι γεωργοί, ἐκτὸς τῶν μουσαβίριδων, οἵτινες δίδουσι εἰς ἐκμίσθωσιν τὰς γαίας αὐτῶν καὶ μόνον ἔργον ἔχουσι τὸ παρακολουθεῖν τῷ ἀγᾶ».

Ἐπίσης:

«Οὐδ' ὑπάρχει χωρίον τῆς νήσου, ὅσω δήποτε μικρόν, τὸ ὁποῖον στερεῖται τοιούτων λυμεῶνων».

Καὶ καταλήγει:

«Ἀνοικίζων ὁ Κιλίτζ πασᾶς τὴν Σάμον,

* *Τὰ Σύγχρονα Θέματα συμμετέχουν στὸν ἑορτασμὸ τῆς Ἐθνικῆς Ἐπετείου μὲ τὴν παροῦσα μελέτη τοῦ Σάμιου ἐρευνητῆ Δρος Ἀλέξη Σεβαστάκη.*

ἔφερον μεθ' ἑαυτοῦ ἀνθρώπους ἀπόρους, ἡ δὲ τυραννία ὑπὸ τῆ ὁποῖα διάγουσι, τοιούτους διατηρεῖ εἰσέτι αὐτούς» (Ἐπ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. 2, σ. 48 - 49).

11.— Τὸ συγκλονιστικὸ μῆνυμα τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης εἶχεν ὅπως ἦταν ἐπόμενος, βαθύτατη ἀπήχηση στὸν τυραννόμενον κι' ἐξαθλιωμένον ἀγροτικὸ πλῆθυσμό τοῦ νησιοῦ. Οἱ ἰδέες τῶν παρισινῶν ὁδοφραγμάτων, πῆραν τὶς ἀναγκαῖες διαστάσεις στὴν ἐπαναστατικὴ κατεργασία τοῦ λαοῦ, ὅξυναν τὶς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ ἐκφράσθησαν πολιτικὰ μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ κόμματος τῶν «καρμανιόλων», ἐνὸς κόμματος ποῦ τὸ στήριζαν οἱ ἐμποροκαπετάνιοι καὶ οἱ εὐρύτατες ἀγροτικὲς μάζες καὶ ποῦ ἀπ' ἀρχῆς ἦταν ἐπαναστατικὸ, λαϊκὸ, φιλελεύθερο, δημοκρατικὸ. Ἡ πολιτικὴ ἄμυνα τῶν γαιοκτημόνων, προεστῶν, τουρκολατρῶν, ὀργανώθηκε μὲ τὸ κόμμα τῶν «καλικαντζάρων», μὲ ἓνα δηλαδὴ κόμμα σύμμαχο τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, ἀπύλυτα φιλότουρκο, ἀντιδραστικὸ, ὀλιγαρχικὸ καὶ συντηρητικὸ.

Στὰ χρόνια ποῦ θ' ἀκολουθήσουν, ἡ ἱστορία τῆς Σάμου, οὐσιαστικά, εἶναι ἱστορία τῆς κοινωνικῆς πάλης τῶν ἀντιπάλων δυνάμεων, ἔτσι ὅπως αὐτὴ ἡ ἀσίγαστη πάλη ἐκφράσθηκε μὲ τὸν ἀδιάλλαχτο ἀγῶνα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐπικρατήσεως τοῦ ἐνὸς ἀπ' τὰ δύο κόμματα. Οἱ πολιτικὲς διαμάχες πῆραν καθαρὰ ἐπαναστατικὴ, ριζοσπαστικὴ μορφή σὲ βαθμὸ ὥστε, ἀπὸ τὸ 1802, πολλὲς αἱματηρὲς συγκρούσεις συνέβησαν καὶ ἡ τοπικὴ ἐξουσία περνοῦσε ἀλληλοδιαδόχως ἀπ' τοὺς «καρμανιόλους» στοὺς «καλικαντζάρους», ἡ τελικὴ ἐπικράτηση τῶν ὁποίων σημειώθηκε τὸ 1813 μὲ συντριβὴ τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων καὶ ἐξορία τῶν ἡγετικῶν φυσιογνωμιῶν τοῦ «καρμανιολισμού».

Κείμενα ποῦ διασώθηκαν μαρτυροῦν τὸ βάθος τῶν κοινωνικῶν προβληματισμῶν αὐτῆς τῆς ἐποχῆς καὶ καταγράφουν τὸ πραγματικὸ περιεχόμενον τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων.

«Λοιπὸν ἐγύρισεν (ὁ Ἰσᾶ Μουχουρδάρ, ἀπεσταλμένος τοῦ Τούρκου ἀρχιναυάρχου) εἰς τὰ χωρία καὶ μᾶς ἐρώτησεν τὴν πτωχολογίαν πῶς ἀπερνοῦμεν καὶ ἡμεῖς εἵπομεν ὅτι ἔλεος κάμε αὐθέντη, εἰς ἡμᾶς, διατὶ ἀπὸ τοὺς τρεῖς προεστοὺς ὅπου εἶναι εἰς τὴν πόλιν, ὁμοίως καὶ ἀπὸ τὸν Κριτὴν καὶ Βοεβόδαν μᾶς δὲν εὐρίσκομεν πλέον ραχάτι, ἐπειδὴ καὶ μᾶς ἀφάνισαν, ὅπου δὲν ἔχομεν μηδὲ ψωμὶ νὰ φᾶμε...

...Ὁμοίως καὶ ἀπὸ τὸν ἀγῶνα καὶ κριτὴν καὶ ἀπὸ τὸν σουμπαση ποῦ εἶναι εἰς τὸ Καρλόβασι δὲν ἠμποροῦμεν πλέον νὰ ὑποφέρωμεν, ἐπειδὴ καὶ εἶναι ἐν σῶμα μὲ τοὺς παλαιούς καὶ μᾶς ἀφάνισαν ἀπὸ τοὺς ντζερεμέδες καὶ ἀδικίας ὅπου μᾶς κάμνουν...

...Ἡμεῖς οἱ τῆς Σάμου πτωχοὶ ραγιάδες, ὅτι ἀπὸ χρόνους ἤδη ἱκανοὺς κατακυριευόμενοι καὶ δεινῶς βασανιζόμενοι καὶ καταδυναστευόμενοι ἀπὸ τοὺς ἀγοραστὰς τοῦ μουκατᾶ τοῦ τόπου μᾶς, οἵτινες σύμφωνα γινόμενοι μὲ μερικὸς κοτζαμπάσιδές μᾶς, καθεκάστην ἐπέφερον εἰς ἡμᾶς τοὺς δυστυχεῖς ἀρπαγὰς, ἀδικίας, τζερεμέδες, ζουλούμια, προδοσίας καὶ ἄλλα μυρία κακά». (Ἐπ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. 2, σελ. 83, 85).

Ἡ ἦττα τῶν «καρμανιόλων» ἔκλεισε μιὰ μεγάλη περίοδο κοινωνικῶν ἀγῶνων τοῦ Σαμιακοῦ λαοῦ κι' ἔπρεπε νὰ σημάνει ἡ ὥρα τῆς ἐθνεγερσίας γιὰ νὰ ἐκραγεῖ πολυδύναμο καὶ φοβερὸ τὸ ἠφαιστέιο τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση εἶχε γονιμοποιήσει τὸ πρόσφορο ἔδαφος τῆς Σάμου καὶ εἶχε ἰδεολογικὰ ὀξύνει στὸ ἔπακρο τὸν ταξικὸ ἀνταγωνισμό.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

I. Οἱ Φιλικοὶ

Ὁ Ἀριστείδης Παππᾶς, «εἰς ἐκ τῶν ἐνθέρμων ἀδελφῶν τῆς Ἑταιρίας» (Ξάνθου, ἀπομνημονεύματα εἰς Φιλικὴ Ἑταιρία — Παράνομα ντοκουμέντα, ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν, εἰσαγωγή, ἐπιμέλεια Τ. Βουρνᾶ, σ. 169) ἔφθασε στὴ Σάμο τὸ φθινόπωρο τοῦ 1818 ἐκτελώντας τὶς σπουδαῖες ἀποφάσεις τῆς μεγάλης καὶ ἀποφασιστικῆς σύσκεψης τῶν ἀρχηγῶν, ποῦ ἔγινε στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὶς ἀρχὲς Αὐγούστου, ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Σκουφᾶ. Τὸ ἔδαφος ἐδῶ ἦταν ἰδιαίτερα πρόσφορο γιὰ τὸ ριζῶμα τῆς ἑταιρίας. Τὰ στελέχη καὶ τὸ ἐπιτελεῖο τῶν «καρμανιόλων» κατηχοῦνται ἀμέσως στὸ Ἐθνικὸ μυστικὸ, ἀπ' τὴν πρώτη δὲ στιγμή ἡ ἑταιρία ἀποχτᾶ σημαντικὴ μαζικὴ λαϊκὴ βάση. Ὁ ἀπόστολος Ἀριστ. Παππᾶς περνᾷ σχεδὸν ἀπ' ὅλα τὰ χωριά, ὅπου, ἄλλωστε, οἱ

ἐπαναστατικὲς παραδόσεις εἶναι ζωντανὲς καὶ τὸ ἰσχυρὸ δημοκρατικὸ κόμμα τῶν «καρμανιόλων» ἔχει βαθύτατες, ποτισμένες μὲ αἷμα, ρίζες. Ψυχὴ τῆς Φιλικῆς γίνονται οἱ δοκιμασμένοι ἀπὸ χρόνια στοὺς κοινωνικοὺς ἀγῶνες ἡγέτες τοῦ λαοῦ, πολλοὶ ἀπ' τοὺς ὁποίους εἶχανε πολεμήσει στὶς στρατιῆς τοῦ Ναπολέοντα κι' εἶχανε διαπαιδαγωγηθεῖ μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης.

Ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τῆς Φιλικῆς, ἐκτιμῶντας σωστὰ τὶς ἐπαναστατικὲς δυνατότητες τῆς Σάμου καὶ τὴν θυελλώδη ὀργανωτικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἑταιρίας, ἀπεφάσισε, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1819, νὰ συνδέσει τὸ κίνημα μὲ τὴν Σμύρνη.

«Ὅθεν διωρίσθη ἡ ἐν Σάμῳ ἀδελφότης νὰ ἀναφέρεται πρὸς τοὺς ἐν Σμύρνη ἐφόρους, πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ φέρη σέβας καὶ εὐπείθειαν» (Ἐπ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τ. 2, σ. 98).

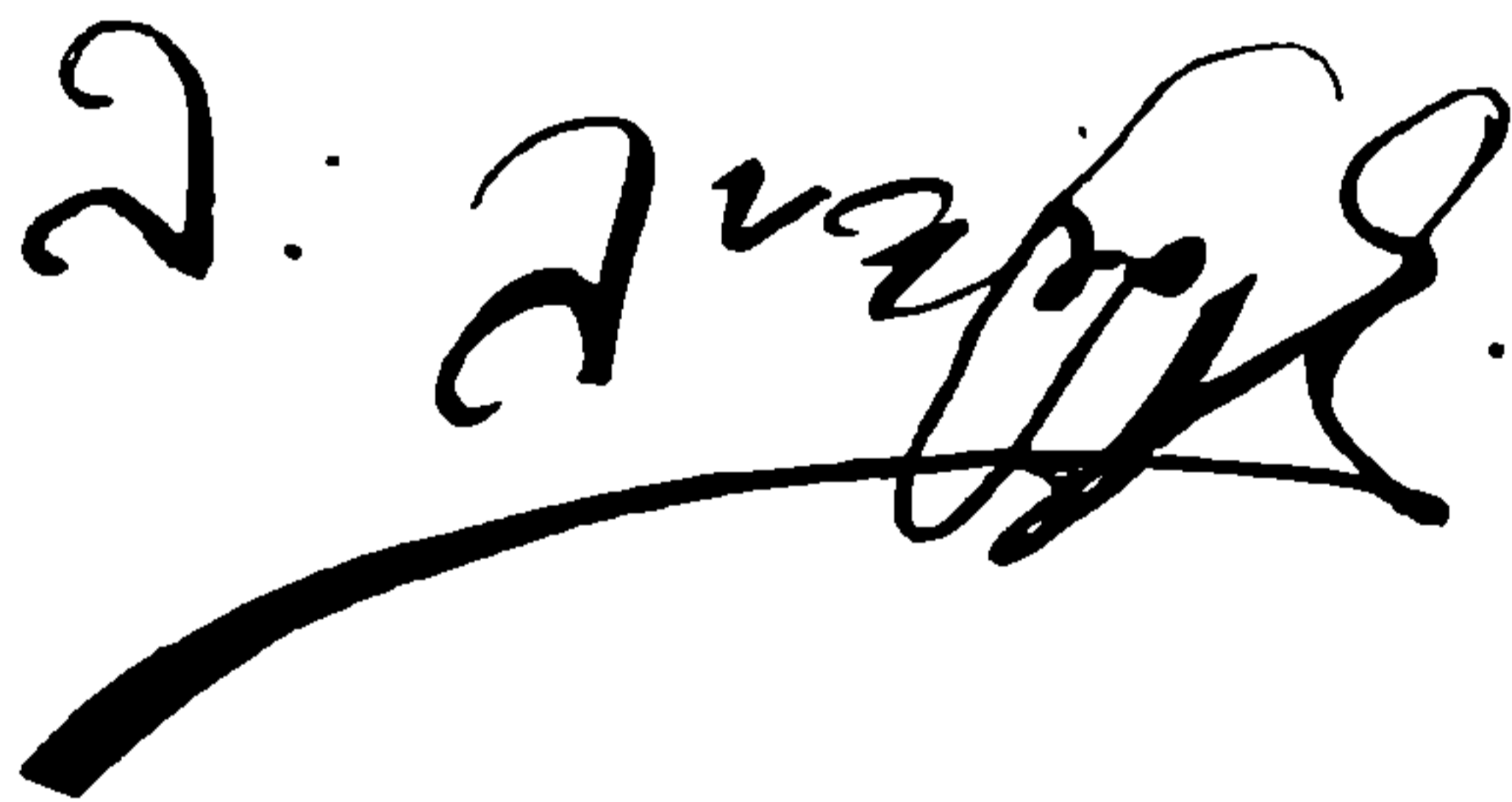
Ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἔγραφε τὴν ἴδια ἐποχὴ πρὸς τοὺς Σαμιῶτες φιλικούς.

«Ἡμεῖς ἀπὸ τοὺς Σαμίους ἐλπίζομεν ὄχι μόνον χρηματικὴν βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πράγματα μεγαλότερα, ἐπειδὴ ἀνεκάθεν εἰ πρόγονοί σας ἐστάθησαν ἀνδρειότατοι καὶ σεῖς ἀπόγονοί των κατὰ κληρονομίαν, ὡς πληροφορούμεθα, εἴσθε ἕν σῶμα καὶ μία ψυχὴ πάντες». (Ἐπ. Σταματιάδου, ὄπ. παρ. σ. 99).

Ἔτσι ἐτοιμάζονταν ὁ μέγας ξεσηκωμός. Οἱ ἐπαναστατικὲς δυνάμεις, ὀργανωμένες πολιτικά, δεμένες μὲ τὸ φοβερὸ ἑταιρικὸ μυστικόν, καθοδηγούμενες ἀπὸ τὴν ἀδιάλλαχτα ἐθνικοαπελευθερωτικὴ καὶ δημοκρατικὴ ἡγεσία τους, θὰ ριγῆσουν ἀπὸ τὰ πρῶτα μηνύματα τοῦ ἀγῶνα, θὰ ξεσηκωθοῦν, θὰ σφάξουν τοὺς λίγους Τούρκους, θ' ἀνατρέψουν τὴν ἑνοπλὴ ἀντίδραση τῶν τουρκολατρῶν «καλικαντζάρων» καὶ θὰ στερεώσουν ὑποδειγματικὸν πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν καθεστῶς.

II. Ὁ ἀρχηγὸς Λογοθέτης Λυκούργος

Ἡ φυσιογνωμία τοῦ Λογοθέτη Λυκούργου δεσπόζει στὰ Σαμιακὰ πράγματα ἀπὸ τὸ 1802 καὶ ἡ δράση του καλύπτει μισὸν αἰῶνα. «Φύση σπάνια κι' ἀκριβή, μ' ὄλα τὰ χαρίσματα τοῦ πρωτοπόρου καὶ τὶς ἰκανότητες τοῦ ἀρχηγοῦ, τύπωσε τὴ σφραγίδα του πάνω στὴν ἐποχὴ του». (Γ. Λαμπρινοῦ, Μορφές τοῦ εἰκοσιένα, ἔκδ. 4, σ. 104). Ποτισμένος μὲ τὸ ζωογόνον πνεῦμα τοῦ γαλλικοῦ καὶ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀπὸ πολὺ νωρὶς ὄχι μόνον ὀραματίσθηκε τὴν κοινωνικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση ἀλλὰ καὶ ἀφιερῶθηκε στὸ μέγαλο ἔργο μ' ὄλες του τὶς δυνάμεις, ἠθικὲς, πνευματικὲς, ὑλικὲς. Ἡ ἰδεολογικὴ καὶ πολι-

τικὴ προσωπικότητα τοῦ Λυκούργου σφυρηλατήθηκε στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες, ὅπου ἀπὸ τὸ 1795 ὡς τὸ 1802 ὑπηρετήσε μὲ τὸ ὑψηλὸ ἀξίωμα τοῦ Λογοθέτη στὶς αὐλὲς τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη καὶ Ἀλ. Σούτσου.

Μέσα στὸ ἔντονον πολιτικὸν κλίμα τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασιίου ἀνδρώθηκε ὁ Σαμιώτης ἡγέτης, σπούδασε μαθήματα ἰατρικῆς, φυσικῆς, χημείας, ἔμαθε λατινικὰ καὶ ἰταλικά, πλούτισε κι' ἀνέβηκε στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία, αὐτός, ἕνα ἄσχημο παιδί φτωχοῦ παπλωματᾶ τοῦ Καρλοβάσου. Ἡ πατριωτικὴ, συνωμοτικὴ καὶ διαφωτιστικὴ δράση τοῦ Ρήγα, τὸ μαρτύριον καὶ ἡ δόξα τοῦ ἔθνομάρτυρα πρέπει νὰ συγκλόνισαν τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνήσυχου Λογοθέτη, ποὺ συνεπαρμένος ἀπ'

τὸ χρέος πρὸς τοὺς ραγιαδες τοῦ τόπου του, στάθηκε ἀπ' τὸ 1802 φλογερόψυχος ἡγέτης τῶν «καρμανιόλων». Τούρκοι καὶ «καλικαντζάροι» τὸν κατεδίωξαν μὲ λύσσα, τὸν ἐξόρισαν, τὸν κατεδίκαναν σὲ θάνατον, τὸν ἀπεγύμνωσαν ἀπ' τὴν περιουσία του καὶ τὸν ἔβαλαν πολλὰς φορές στόχο τοῦ δολοφονικοῦ τους πυροβόλου. Ὁ Λογοθέτης ὑπῆρξε μιὰ ἀπ' τὶς σπάνιες ἐπαναστατικὲς, ἐθνεγερτικὲς φυσιογνωμίες τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Μιὰ ἀπὸ τὶς κοινωνικὰ συνεπέστερες καὶ ἠθικώτερες προεπαναστατικὲς προσωπικότητες. Ἡ Φιλικὴ τὸν βρίσκει ἐξόριστον στὴν Σμύρνη καὶ τὸν ὀρκίζει. Κι' ὅταν ἦρθε τὸ πλήρωμα, στέλνει τὸν ἀπόστολον Δημ. Θέμελη νὰ τοῦ παραδώσει τὴν ἀρχηγία τοῦ Σαμιακοῦ ἐθνικοῦ κινήματος. Ὁ Λογοθέτης Λυκούργος φτάνει στὸ νησί στὶς 24 Ἀπριλίου 1821 καὶ βρίσκει τὸν λαὸν τοῦ ἐλεύθερον νὰ πανηγυρίζει καὶ νὰ ντουφεκᾶ. Ὁ ἐπαναστατημένος λαὸς βρίσκει τὸν ἀρχηγόν του.

«Ἐλαφρὴν μεγέθυνση τοῦ ἔργου τοῦ Λυκούργου στὴ Σάμο θὰ μπορούσε ν' ἀνεβάσει ξαφνικὰ στὸ προσκήνιον τὴν πελώρια φυσιογνωμία του καὶ νὰ μᾶς κάνει νὰ πιστέψουμε πῶς ἀνήκε στους δυὸ - τρεῖς ἀνθρώπους, κι' ἴσως νὰ ἦταν ὁ μοναδικός, ποὺ ἡ Ἑλλάδα ἀποζητοῦσε μετεπαναστατικὰ νὰ τὴν κυβερνήσουν». (Γ. Λαμπρινοῦ, σ. 129).

III. Ἐπανάσταση Φιλικῶν

Τὸ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ πνεῦμα κυριαρχεῖ στὴν ἐπαναστατημένη Σάμο καὶ πραγματικὰ ἐπισκιάζει τὸν καθαρὰ κοινωνικὸν χαρακτήρα τῶν προεπαναστατικῶν λαϊκῶν ἀγῶνων. Τὸ κυρίαρχον στοιχεῖον τῆς ἐθνικοαπελευθερωτικῆς ἰδέας ἦταν ἐπόμενο νὰ ἐκφρασθεῖ «τυπικὰ»

μέ διαφορετικό οργανωτικό σχήμα και να σκοπεύει σε ευρύτερους στόχους. Έτσι εξηγείται ή άποστολική προσπάθεια του Λογοθέτη να παρασύρει στην επανάσταση τους ήγέτες των «καλικαντζάρων» και ή προβολή του στα σαμιακά πράγματα όχι σαν άρχηγού πια του κόμματος των «καρμανιόλων» αλλά σαν άπεσταλμένου ύψηλότερης και άόρατης του Γένους άρχής, τής Φιλικής Έταιρίας.

Κατά τὸ πρώτο στάδιο, ή δράση του εντάσσεται μέσα σ' αυτό τὸ νέο ιστορικό πλαίσιο. Η διαλλακτικότητά του άπέναντι στους προεστούς κοτσαμπάσηδες, που έκρίθη ως διάθεση συμβιβαστική, ήταν ή άπαιτούμενη για τήν ώρα εκείνη επαναστατική «άδιαλλαξία». Ο υπερτονισμός του έταιρισμού εξηγεί

τήν διαλλακτικότητα και τοποθετεί τὸν Λυκούργο στην πρώτη σειρά των άληθινών λαϊκών ήγετών, που είχαν κατανοήσει βαθύτερα τήν στρατηγική τής επαναστάσεως και τήν τακτική τής άρχόμενης έθνικης πάλης. Ο φιλικός Λογοθέτης, αν και τυπικά δέν υπήρχε λόγος, αναλίσκεται με φανατισμό στη στερέωση του σχήματος τής Φιλικής. Νύχτα - μέρα στην Χώρα, στον Μαραθόκαμπο, στο Καρλόβασι, κατηχεί στο έθνικό μυστήριο, μαζικοποιεί τήν όργάνωση, τήν δυναμώνει με καινούργιο αίμα, τήν κάνει πρωτεύουσα δύναμη και φορέα τής άλλαγής.

Πουθενά στην Ελλάδα δέν συνέβη ωστε μετ'ά τήν επανάσταση να άπλώνεται πολυδαίδαλο τὸ δίχτυ τής Φιλικής. Για τήν δραστηριότητα του Λογοθέτη, ως εκπροσώπου τής Έταιρίας άμέσως μετ'ά τήν επάνοδό του στην έλεύθερη Σάμο, γράφει ο Νικολ. Σταματιάδης στα Σαμιακά, τ. 1, σ. 33.

«Πρώτιστον καθήκον υπέβαλεν να πληροφορήση τους προύχοντας του Κοινου Μανωλάκην Στεφανήν και τους δύο συμπροεστ'ωτας αυτού τήν περι έλευθερίας άμετάθετον άπόφασιν του έθνους και ταυτοχρόνως έξ ευγενούς άμνησικακίας όρμώμενος να εισαγά-

γη αυτούς πρώτους εις τήν έθνικην άδελφότητα... Πρὸς τούτο έσκόπει να συμπεριλάβη εις τήν άδελφότητα πάντας τους έμπνεομένους έξ έκδικήσεως έναντίον των προεστών των τούτων και δι' όρκων υποχρέωση αυτούς να μη βλάψωσι εκείνους».

Έπίσης. «Άνεχώρησεν εκ Χώρας εις Μαραθόκαμπον ένθα έμύησεν πολλούς εις τήν έθνικην άδελφότητα».

Έπίσης. «Έν Καρλοβασίσις ειργάσθη πρὸς τὸν αυτόν σκοπόν, διαδίδων έμμέσως ότι ήτο άπεσταλμένος εκ τινος άρχής... Περιήλθεν κατόπιν όλα τα χωρία τής Σάμου διαδίδων τήν επανάστασιν και προσελκύων τους πάντας εις τήν έθνικην άδελφότητα».

IV. Πρόσθετες άποδείξεις

α) Αυτής τής μετεπαναστατικής κατηχητικής έξόρμησης του Λογοθέτη μαρτυρία αποτελεί τὸ ανέκδοτο έφοδιαστικό γράμμα, που ή έρευνα έφερε στην κατοχή μου και που γραμμένο με τὸν γνωστό κρυπτογραφικό κώδικα τής Φιλικής, έχει ως εξής:

ισ το ονομα τισ μελουσις σοτιριασ καθιερονο ιερα φιλικον κε αφιερονο ισ τιν αγαπιν φιλικισ ετεριασ κε ισ τιν ιπερασπισιν τον μεγαλον ιερεον τον ελεφσινιον τον σιμπολιτιν χατσι διμιτριον εκ πατριδος σαμου ετον πεντικοντα οκτο επαγγελματοσ εμπορικου οσ θερμον υπερασπιστιν τισ ετεριασ κε πατριδος κατιχιθεντα κε ορκοθεντα παρ εμου
ετοσ φιλικον 21 μαιου δεκατι
έν σαμο

Δίπλα στη φράση «...ορκοθεντα παρ εμου» είναι χαραγμένο χέρι που δείχνει. Έτσι άποκαλύπτεται ότι αυτό τὸ σημείο ήταν ή μυστική υπογραφή του Λογοθέτη σαν στελέχους τής Φιλικής.

β) Η προβολή τής Φιλικής και ή βαθύτατη έπιρροή της στη Σάμο καταφαίνεται άκόμα και από τήν έπίσημη σημαία που τότε καθιερώθηκε. Η σημαία ήταν λευκή και στο μέσον είχε 16 στήλες, τα γνωστά σύμβολα τής έταιρίας.

γ) Άκριβώς τήν δύναμη τής ιδέας των Φιλικών φανερώνει τὸ γεγονός ότι ο Λογοθέτης υπερτονίζει τήν άρχική πηγή των έξουσιών του, που είναι ή έταιρία, και διορίζει πολιτικούς υπαλλήλους ή άπονέμει στρατιωτικούς βαθμούς «δυνάμει τής δοθείσης μοι έξουσίας παρ'ά του Άλεξάνδρου Ύψηλάντου δια του ίσπραυνικού αυτού Δημ. Θέμελη» ή «δι' έπιταγής και άδείας του έκλαμπροτάτου πολεμάρχου Άλ. Ύψηλάντου».

Υπογράφει τα έγγραφα με τήν ένδειξη

«Λογοθέτης Λυκούργος Σάμιος
Τοποτηρητής τής αυτού έκλαμπρότητος».

δ) Εισάγεται στο δημόσιο δίκαιο τής Σάμου ή ως τότε άγνωστη όρολογία του «έφ ό-

3α 68 9786η 63α 6ω5ια3α α86303ηα

4η 230878 300ωη 7853487 4ω η73ω0878 3α 637 η:
 υη937 635343α ω.ω03ηα 4ω 3α 637 39ω0ηα93α37
 687 6ωυη, 87 3ω0ω87 687 ω5ωγασ7387 681 α.69853
 637 6ηα63 636360387 ω4 9η60348α απθε ω687 9υι:
 634876α 8468 ω4ηυυω56η68α υ697334 8α 2ω06κ
 39ω0ηα93α637 63α ω6υ03ηα 4ω 6η60348α 4η6363
 2ω76η 4ω 80482ω76η 9η10 ω0. 63

ω68α 687 7853487 21 6η3α 4ω4η63

ω7 απ68

(Φωτοτυπία του ανέκδοτου έγγραφου)

ρου» και πού είναι εύθεια άπήχηση όρο-
 λογίας τών Φιλικών, καθιερωμένης στα πα-
 ράνομα κείμενα και στο καταστατικό τής «φι-
 λομούσου γραικικής έμπορικής έταιρίας».

ε) Και μετά την θεσμοθέτηση του τοπικού
 πολιτικού συστήματος, του περίφημου «στρα-
 τοπολιτικού διοργανισμού» που νομιμοποίη-
 σε το έπαναστατικό καθεστώς, ο Λογοθέτης
 άντλεί τις έξουσίες του, ως άρχιστράτηγος,
 άπ' εύθείας άπό την Φιλική Έταιρία. Είναι
 εύγλωττο το άπό 30.8.1821 έγγραφο του
 Δημ. Ύψηλάντη:

«σέ διορίζω δύναμει τής παρά τής Άρχής
 δοθείσης μοι πληρεξουσιότητος άρχηγόν πλη-
 ρεξούσιον τών δυνάμεων τής Σάμου»

Ό πατριώτης
 Δημήτριος Ύψηλάντης
 Πληρεξούσιος του γενικού έπιτρόπου
 (Έπ. Σταματιάδου, σ. 174)

στ) Σε δλα, χωρίς έξαίρεση, τα τοπικά
 πολιτικά και στρατιωτικά όργανα εκλέγονται
 στελέχη τής Φιλικής.

ζ) Το πνεύμα τής έταιρίας είναι γενικώ-

τερα βαθύτατα ριζωμένο στη συνείδηση της επαναστατημένης Σάμου και διαπνέει και διαποτίζει την από το 1822 κι' ύστερα άνοιχτή αντίθεσή της προς τις κεντρικές κυβερνήσεις, αντίθεση που όδηγησε στον έμφύλιο πόλεμο, στο διωγμό των φιλικών - καρμανιόλων και στην θανάσιμη καταδίωξη του Λογοθέτη.

η) 'Ιδιαίτερα ουσιαστική ένδειξη της ιδεολογικής απήχησης που είχε ο έταιρισμός άποτελεί και το ότι ο Λογοθέτης έμφανίστηκε στην επαναστατημένη Σάμο ως «Λογοθέτης Λυκούργος» και με περηφάνια κράτησε τον όνομαστικό προσδιορισμό «Λυκούργος», όνομα συνωμοτικό που τουδωσαν ο μηχανισμός της Φιλικής κατά την κατήχησή του. 'Ισως νάναι ή μοναδική περίπτωση έταιριστού άπ' όσους ανέπτυξαν μιá σημαντική κατά την επανάσταση δράση, που διατήρησε ακόμα και με το «παράνομο» όνομα τή μνήμη της Φιλικής 'Εταιρίας.

V. 'Η Φιλανθρωπική 'Εταιρία

Είναι γεγονός ότι από το 1822 κι' έπειτα άποδυναμώνεται ή παρουσία της Φιλικής και προβάλλεται ως κύριος έκφραστής των επαναστατικών ρευμάτων ο «Καρμανιολισμός». 'Η μάχη δίνεται πιá για την διοικητική - πολιτική «αύτονομία» της Σάμου, για την διατήρηση του προσαρμοσμένου στις τοπικές συνθήκες «στρατοπολιτικού διοργανισμού», για την άπόκρουση της άσφυκτικής κηδεμονίας της όλιγαρχικής κεντρικής έξουσίας, για την έκμηδένιση των «καλικαντζάρων», για την άποκάλυψη των συνωμοσιών και άνατρεπτικών τους σχεδίων προς άλωση της έξουσίας, για την κατοχύρωση της έλευθερίας του νησιού από τον άμεσο κίνδυνο του όθωμανικού στόλου, για την όργάνωση της έσωτερικής ζωής και την ανάπτυξη της οίκονομίας. 'Η πολιτική ζωή επανέρχεται, μετά τον σεισμό της επανάστασης και επανευρίσκει τις όξύτατες προεπαναστατικές αντίθεσεις.

'Η γενικώτερη πίεση που άσκειται στην έξουσία των «καρμανιόλων» έχει, έτσι, τριπλή πηγή. Είναι πίεση και διωγμός από την 'Ελλάδα. Είναι πίεση άπ' την παρουσία του τουρκικού στόλου και της άπέναντι Μ. 'Ασίας. Είναι πίεση άπ' το έσωτερικό του νησιού. 'Ο φυσιολογικός κάματος του άγωνιστή λαού ήταν πρόσφορο έδαφος για πολιτική, αντιδραστική έκμετάλλευση. 'Ηταν πιá εύκολη ή διάβρωση και ή κατάρρευση των «επάρατων καρμανιόλων».

Σ' αυτή την ιστορική στιγμή ή επαναστατική ήγεσία της Σάμου επανέρχεται στα δοκιμασμένα όργανωτικά σχήματα της Φιλικής και άποφασίζει σε είδική σύσκεψη την έκ νέου όργάνωση μυστικής, πολιτικής έταιρίας, που ως σκοπός της διαγράφεται ή συνωμοτική συσπείρωση των «καρμανιόλων» για την πλήρη έξουδετέρωση των αντιπάλων δυνάμεων, για την θωράκιση του λαϊκού φρονήματος και την άναζωογόνηση του κοινωνικού προβληματισμού.

'Η «Φιλανθρωπική 'Εταιρία» της Σάμου ιδρύθηκε στις 26 'Ιουνίου 1826 και είναι ή μοναδική άπόκρυφη, επαναστατική συσσωμάτωση στον έλληνικό χώρο για πολλά χρόνια μετά την διάλυση της Φιλικής, της όποίας άποτελεί πλήρη ανάβίωση, σχεδόν άντιγραφή και συνέχεια. 'Η μελέτη του κανονισμού αυτής της «παράνομης» όργάνωσης και άντιπαραβολή του προς τα ντοκουμέντα των Φιλικών, άποδείχνει άνετα την ταύτισή τους, την κοινή καταγωγή, την κοινή διάρθρωση, το σχεδόν κοινό τυπικό, την ίδια όρολογία.

'Ο σπουδαίος τοπικός ιστοριογράφος 'Επ. Σταματιάδης (Σαμιακά, τ. 2, σ. 394 έπ.) διέσωσε το άποκαλυπτικό αυτό κείμενο, χωρίς να άντιληφθεί την ιστορική του βαρύτητα και άξία.

VI. 'Ο Κανονισμός

Το «καταστατικό» της «Φιλανθρωπικής 'Εταιρίας» έχει ως έξης:

«'Επειδή ή προς τα κοινωφελή ένωσις των άγαθών πατριωτών συμβάλλει εις την εύδαιμονίαν των λαών και έπειδή κατά το Κυριακόν λόγιον «όπου εισιν δύο ή τρεις συνηγμέ-

νοι δια το έμόν όνομα, εκεί ειμί έν μέσω αυτών», δια τούτο ήμεις οί ύπογεγραμμένοι, θέλοντες να διατηρήσωμεν εις την πατρίδα την έσωτερικήν εύταξίαν και την ασφάλειαν των δικαιωμάτων έκάστου πατριώτου, δηλα δή την ασφάλειαν ζωής, τιμής και των ύπαρχόντων, ώσαύτως και την έξωτερικήν ασφάλειαν, άποφασίζομεν και όρκιζόμεθα θεληματικώς δια να φυλάξωμεν τα έξης κεφάλαια άναλλοίωτως.

Βάσιν της ένώσεως ταύτης έχομεν την δικαιοσύνην και το κοινόν της πατρίδος συμφέρον και ίδου όρκιζόμεθα με τον έφεξης όρκον. «'Ορκιζόμεθα εις το υπέρτατον όνομα του παντοδυνάμου Θεού να φανώ πιστός και τίμιος και μυστικώτατος εις τα όσα θέλω άκούσει ήδη. 'Ορκιζόμεθα έν βάρει της συνειδήσεώς μου, της ίεράς μου θρησκείας και αυ-

τῆς τῆς ἀνθρωπότητος νὰ φυλάξω ἀκριδῶς τὰ ὄσα ἤθελέ με ὑπαγορεύσει ἡ ἐνότις καὶ ὀλομέλεια τῆς Φιλανθρωπικοῦ Ἐταιρίας, τῆς ὁποίας ἀξιούμαι μὲ ἀνέκφραστον χαρὰν μου νὰ γίνω τώρα μέλος καὶ γνήσιος ἀδελφός. Ἐπειδὴ ὁ ἱερός σύνδεσμος αὐτὸς βάσιν πρῶτην ὄλων τῶν κινήματων τοῦ ἔχει τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος μου καὶ αὐτὴν σκοπεῖ πάντοτε διὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ παιδείας, ὀρκιζόμεθα, ἐὰν ἠθέλαμεν διανοηθῆ ποτε νὰ ἀρνηθῶμεν αὐτὴν καὶ νὰ γίνωμεν πολέμιοι εἰς τοιαῦτα καλὰ, νὰ ἔχωμεν πολέμιον τὸν ἴδιον Θεὸν καὶ ἡ ζωὴ μας νὰ εἶναι ὑποκειμένη εἰς τὴν φοδερὰν καὶ δικαίαν ὀργὴν τοῦ καὶ εἰς τὴν δικαίαν ἀγανάκτησιν τῆς Ἀδελφότητος. Ὀρκιζόμεθα εἰς τὴν τρισυπόστατον Θεότητα καὶ εἰς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον ὅτι δὲν θέλω φυλάξει πάθος εἰς κανένα τῶν ἀδελφῶν μου, ἀλλὰ κἂν καὶ πρότερον ἤθελεν ἔχει τις πάθος, τώρα νὰ διαλυθῆ ὡς ἱστὸς ἀράχνης. Ὀρκιζόμεθα ὅτι θέλομεν ἐξακολουθεῖ πιστῶς καὶ τιμίως τὰς ὁδηγίας τῆς ἱεράς μας Ἐταιρίας καὶ ἂν ποτε φαντασθῆ κανεὶς νὰ ὁμολογήσῃ τὸ μυστικὸν εἰς κανένα, ἢ τρισυπόστατος Τριάς νὰ τὸν ἐξολοθρεύσῃ ἀπὸ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ ἡ μερίς τοῦ νὰ εἶναι μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα καὶ τῶν διαβόλων».

Ὁδηγίαι τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἐταιρίας

Α'. Νὰ ἐκλεχθῶσιν εἰς τὰ χωρία οἱ πλέον ἐνάρετοι καὶ εὐσυνείδητοι ἄνθρωποι καί, ἀφ' οὐ ὀρκισθῶσιν τὸν ἱερὸν ὄρκον, θέλουν φυλάττει τὰς ἐξῆς ὁδηγίας.

Β'. Κάθε ἀδελφὸς χρεωστῆ νὰ φυλάττῃ πολλὰ μυστικὰ ὄλους τοὺς ἀδελφούς τῆς Ἐταιρίας. Μῆτε γυνὴ τοῦ μῆτε τέκνον τοῦ μῆτε γονεῖς τοῦ νὰ γνωρίζωσι τίποτε, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ὁ ἴδιος.

Γ'. Πρέπει νὰ ἔχη κανεὶς βάσιν τὴν δικαιοσύνην καὶ νὰ μὴ ἐπιθυμῆ κανενὸς τὴν βλάβην, ἐκτὸς ἐκείνων, ὅσοι ἐπιθυμοῦν νὰ βλάψουν τὴν κοινὴν ἡσυχίαν.

Δ'. Θέλουν πασχίζει οἱ ἀδελφοὶ ἐκάστου χωρίου νὰ μὴ ἀφίνουν ἄλλους νὰ ἐμβαίνου γενικῶς εἰς τὰ κοινὰ πράγματα τῆς πατρίδος, δῆλα δὴ εἰς τὰς Ἐφορίας τῶν χωρίων καὶ κοινόν, παρὰ ἀπὸ ἀνθρώπους τῆς Ἐταιρίας, διότι οἱ ἐκτὸς τῆς Ἐταιρίας ἠμποροῦν νὰ χαλάσουν τὴν κοινὴν ἡσυχίαν καὶ ἀρμονίαν.

ΣΤ'. Ὑπόσχονται οἱ Ἐφοροὶ καὶ μὴ Ἐφοροὶ νὰ συνεργῶσι καὶ ἐκτελῶσι δραστηρίως πᾶσαν διαταγὴν τοῦ Διοικητηρίου διὰ νὰ μὴ συνειθίζουσι οἱ ἄνθρωποι εἰς ἀπειθείαν καὶ ἐκ ταύτης γενᾶται ἡ ἀναρχία.

Ζ'. Ὅλοι οἱ ἀδελφοὶ χρεωστοῦν νὰ προσέχουσι εἰς τὰ κινήματα τῶν ἐγχωρίων καὶ ἂν κανεὶς φωραθῆ ὅτι πασχίζει νὰ ταραξῆ τὴν κοινὴν ἀρμονίαν, εἶναι χρέος ὁ κάθε ἀδελφός νὰ εἰδοποιῆ τὰς Ἐφορίας τῆς Ἐταιρίας καὶ τὸ Διοικητήριον διὰ νὰ λαμβάνωμεν τὰ ἀνάλογα μέτρα.

Η'. Διορίζονται καὶ τρεῖς Ἐφορίαι, αἱ ὁ-

ποῖαι θέλει εἶναι καὶ Ἐφοροὶ τῶν Σχολείων, εἰς Βαθῦ, εἰς Καρλόβασιν καὶ εἰς Παγώνδαν.

Θ'. Ἐπειδὴ καὶ ἡ Φιλανθρωπικὴ Ἐταιρία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς χρήματα, διὰ τοῦτο διορίζεται ὁ κάθε ἀδελφός νὰ προκαταβάλλῃ διακόσια γρόσια καὶ ἀκολουθῶς ὅ,τι κερδίζει νὰ δίδῃ εἰς τὴν μυστικὴν κάσιν τῆς Ἐταιρίας πέντε εἰς τὰ ἑκατὸν γενικῶς ἀπὸ ὄσα κέρδη κάνει, εἴτε ἐμπόριον εἴτε εἰσοδήματά του, εἴτε μισθὸν τοῦ, τὰ ὁποῖα θέλουν κρατεῖ ἢ τρεῖς Ἐφορίαι μετ' ἀκριβοῦς λογαριασμοῦ.

Ι'. Αὐτὰ τὰ χρήματα θέλουν φυλάττεσθαι ὡς ἱερὰ καὶ ἁγία καὶ ἂν κανεὶς τῶν ἀδελφῶν εὐρίσκειται εἰς ἀνάγκην νὰ βοηθῆται ἀπὸ αὐτά. Ἐὰν δὲ ἔχη καὶ χρεῖαν διὰ τινὰς ἡμέρας ἕως χίλια πεντακόσια γρόσια, νὰ τὰ λαμβάνῃ ἀπὸ τὴν μυστικὴν κάσιν καὶ πάλιν νὰ τὰ ἐπιστρέφῃ, δίδων καὶ τὸ διάφορον ἀνὰ δέκα τὰ ἑκατὸν.

ΙΑ'. Διορίζεται καὶ ἓνας σεβάσμιος ἱερεὺς διὰ νὰ μᾶς ἐνθυμίζῃ τοὺς ὄρκους καὶ νὰ μᾶς κατηγῆ πάντοτε εἰς τὴν ἔνωσιν καὶ ἀδελφότητα, καὶ θέλει περιέρχεται κάποτε εἰς τὰ χωρία διὰ νὰ εὐρίσκῃ τοὺς ἀδελφούς καὶ νὰ συνάζῃ εὐλικρινῶς καὶ τὸ ρηθὲν διάφορον.

ΙΒ'. Θέλομεν πασχίζει ὅλοι κοινῶς διὰ τὴν ὠφέλειαν τῆς πατρίδος καὶ ὄσα καλὰ στοχασθῶμεν ὅτι χρειάζονται, νὰ συντρέχωμεν ὅλοι.

ΙΓ'. Ἐὰν κανεὶς τῶν ἀδελφῶν ἤθελεν ἀσθενήσῃ καὶ αἰσθάνεται ὅτι θέλει βαρύνει, εὐθύς νὰ φωνάξῃ ἄλλον ἀδελφόν νὰ τοῦ παραδίδῃ ὄλα τὰ ἔγγραφα τῆς Ἐταιρίας, καὶ ἂν (ὁ μὴ γένοιτο) ἤθελε περάσῃ εἰς τὴν ἄλλην ζωὴν, τότε ἂν ἔχη χρεῖαν ἢ οἰκογένειά του, νὰ τὴν βοηθῆ ἢ Ἀδελφότης ἀπὸ τὴν μυστικὴν κάσιν.

ΙΔ'. Εἰς τὴν δευτέραν τάξιν θέλουν εἰσθαι βλάμιδες, οἱ ὁποῖοι δὲν θέλουν γνωρίζῃ διόλου τὸν δεσμὸν τῆς πρώτης τάξεως μῆτε τὴν μυστικὴν κάσιν, ἀλλ' οἱ ἀδελφοὶ ἐκάστου χωρίου χρεωστοῦν νὰ εὐρουσι πιστοὺς καὶ καλοὺς ἀνθρώπους δευτέρας τάξεως, τοὺς ὁποίους, ἀφ' οὐ ὀρκίσουσι μὲ ὄντινα δυνηθῶσι, νὰ τοὺς ἔχουσι πάντοτε εἰς βοήθειάν των καὶ νὰ ἦναι ἔτοιμοι εἰς ὅ,τι τοὺς προστάξουσι. Νὰ πασχίζουσι διὰ νὰ τοὺς βάζουσι κάποτε εἰς ὑπόπυργημα διὰ νὰ ἦναι πιστοὶ καὶ ὑπέρμαχοι. Οὗτοι δὲν θέλουν γνωρίζῃ τῆς πρώτης τάξεως διόλου, ἀλλὰ μόνον τοὺς βλάμιδες τῶν χωρίων.

ΙΕ'. Ἐὰν κανεὶς τῆς πρώτης τάξεως ἀδελφῶν, ἔχων καρδίαν καὶ ψυχὴν προδότου Ἰούδα, ἤθελε φανερώσῃ τὴν Ἐταιρίαν, οὗτος θέλει παιδεύεται μὲ τοὺς νόμους τῆς προδοσίας διότι αὐτὸς ζητεῖ νὰ βλάψῃ τὴν ἀδελφότητα καὶ τὴν πατρίδα.

Ταῦτα πάντα θεληματικῶς ὀρκιζόμεθα ἔμπροσθεν τοῦ παρόντος καὶ ἀοράτου Θεοῦ καὶ ὑποσχόμεθα νὰ τὰ φυλάξωμεν ἀπαρασαλεύτως δι' ὃ καὶ ὑπογραφοῦμεθα.

Τῆ 26, Ἰουνίου 1826 ἐν Χώρα

Λ. Λυκούργος ἐπιβεβαιοῖ
Νικόλαος Καραγιαννάκης
Χριστόδουλος Καψάλης

Ἄναγν. Ι. Καριότογλους
 Χριστόπουλος Παρμαξίξης
 Μανουήλ Παπλωματᾶς
 Εὐαγγελινὸς Π. Ἰωάννου
 Μιχαήλ Κωνσταντινίδης
 Ἰωάννης Π. Χατζῆ
 Μανόλης Σοφούλης
 Ἰωάννης Λεκάτης
 Χριστόδουλος Ματακίδης
 Σταμάτιος Γεωργιάδης
 Ἰωάννης Σφοίνης
 Ἀλεξανδρῆς Ἀνδρεάδης
 Γεώργιος Μαρμαρᾶς
 Ἰγνάτιος διδάσκαλος
 Θεοδόσιος ἡγούμενος Ζωοδόχου Πηγῆς
 Κων)τίνος Χ.Δ. Σουβαλτζῆς
 Δημήτριος Χ. Παναγιώτου.

VII. Ὁ «στρατοπολιτικὸς»

Ἡ πολιτειακὴ διάρθρωση τῆς ἐπαναστατημένης Σάμου ἐκφράζεται ἀπὸ τὶς ἀρχές Μαΐου 1821 μὲ τὴν σύνταξη καὶ ψήφιση τοῦ «στρατοπολιτικοῦ διοργανισμοῦ», ἐνὸς ὑποτυπώδους, ἔστω, συντακτικοῦ κειμένου, ποῦ μέλλει νὰ ἰσχύσει, ὡς καταστατικὸς νόμος, μέχρι καὶ τοῦ 1834. Αὐτὴ ἡ «νομικὴ» ἀποτύπωση τῶν νέων δημοσίων σχέσεων καὶ ὡς σχῆμα καὶ ὡς οὐσία, ἀποτελεῖ ἀρράγιστη μαρτυρία γιὰ τὸ βάθος τῆς ἐπαναστατικῆς κατεργασίας. Ὁ «στρατοπολιτικὸς διοργανισμὸς» εἶναι τὸ σύνταγμα τῶν «καρμανιόλων» καὶ ἡ νομοθετικὴ ἐπένδυση τῶν ἰδεῶν τους. Στὶς ρυθμίσεις του διασταυρῶνται οἱ μεγάλες γραμμὲς τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀστισμοῦ καὶ ὀργανῶνται οἱ βάσεις τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας.

Ἡ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἐπιτείνεται γιὰτὶ εἶναι τὸ πρῶτο πολίτευμα τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας καὶ γιὰτὶ ἡ ρυθμιστικὴ δυναμικὴ του παραλύει τὴν εἰσβολὴν στὴ Σάμο, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνα, τῶν κεντρικῶν ἐθνικῶν πολιτευμάτων. Καὶ τὸ πρῶτο καὶ τὸ δεύτερο ὀφείλονται στὴν ἰδιοτυπία τοῦ «καρμανιολισμοῦ», ποῦ ἡ κοινωνικὴ του ὀρμὴ θέλει καὶ ἀξιώνει νὰ ἐκφρασθεῖ μὲ αὐτονομία καὶ αὐτοτέλεια. Ἔτσι ἡ ἐγγύτερη μελέτη τοῦ «στρατοπολιτικοῦ» εἶναι ἀναγκαία γιὰτὶ εἶναι σύμφυτη μὲ τὴν κοινωνικὴ - πολιτικὴ δύναμη ποῦ τὸν ἐπέβαλε, μὲ τὴν ἐπαναστατικὴν καταγωγὴν τῆς, μὲ τὴν διαπότισήν της ἀπὸ τὴν Γαλλικὴν ἐπανάστασιν καὶ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἔνταξήν της στὰ ὀργανωτικὰ πλαίσια τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας.

VIII. Οἱ γενικὲς ἀρχές

α) Ὁ «στρατοπολιτικὸς διοργανισμὸς» κυριαρχεῖται νομοτεχνικὰ ἀπὸ τὶς ἰδέες τῆς αὐτάρκειας, τῆς διάρκειας καὶ τῆς πληρότητας σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε νὰ συντάσσεται πολιτεία αὐτοδύναμη καὶ νὰ κινεῖται λειτουργικὰ χωρὶς τὴν ἀνάγκη προσφυγῆς σὲ ἄλλες ὀργανικὲς διατάξεις. Τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς συνέβη μὲ ὅλα τὰ ἄλλα τοπικὰ πολιτεύματα τῆς πρώτης ἐπαναστατικῆς περιόδου.

β) Κατοχυρῶνεται «συντακτικὰ» ὁ θεσμὸς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης καὶ καταγράφεται πρῶτον ὡς θεμελιακὸς ἄξονας τοῦ δημοσίου δικαίου.

γ) Εἰσάγεται ἡ καθολικὴ ψηφοφορία, πρᾶγμα ποῦ δὲν συνέβη μὲ κανένα ἀπ' τὰ ἄλλα τοπικὰ πολιτεύματα τῆς Ἑλλάδας ἐκτὸς μόνον ἀπ' τὸν Γενικὸ Ὀργανισμὸ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου τὴν καθολικότητα τῆς ψήφου ἐπέβαλεν ὁ Δημ. Ὑψηλάντης.

δ) Καθιερῶνεται τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ τοῦ

λαοῦ σύστημα καὶ τὸ δημοκρατικώτατο καθῆκον τῆς «λογοδοσίας» τῶν πολιτειακῶν ὀργάνων πρὸς τὸ ἐκλογικὸ σῶμα.

ε) Ἀνυψῶνεται ἡ «κοινότης» σὲ ὄργανο λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ πραγματοποιεῖται τὸ ἰδανικὸ τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας.

στ) Ἐκφράζεται τὸ φιλελεύθερο, δημοκρατικὸ, πολιτικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ ἄλλα τοπικὰ καὶ ἐθνικὰ πολιτεύματα τῆς ἐπανάστασης, ποῦ ἐνῶ ρυθμίζουν τὸν δημοσιονομικὸν βίον πάντων τῶν δημογεροντιῶν, διαπνέονται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν φεουδαρχῶν κοτσαμπάσηδων.

IX. Ἡ καταγωγὴ

Ρίζα τοῦ «στρατοπολιτικοῦ» εἶναι ἡ «Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας» τοῦ ἔθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή. Ἡ ἰδεολογία τοῦ «στρατοπολιτικοῦ» ἐκπηγάζει ἄμεσα ἀπὸ τὸ σύνταγμα τοῦ Ρήγα, τὰ θέματα τοῦ ὁποίου πρὸς τὴν θυσίαν πρέπει νὰ κατετάραξαν τὸν Λογοθέτη. Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν διατάξεων τοῦ «στρατοπολιτικοῦ» (βλ. τὸ πλήρες κείμενό του εἰς Ἀλέξη Σεβαστάκη, Τὸ δημοσιονομικὸν δίκαιον τῆς Σάμου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὴν ἐπανάστασιν καὶ τὸ ἡγεμονικὸν καθεστῶς, σ. 81

έπ.) πρὸς τὸ σύνταγμα τοῦ Ρήγα τεκμηριώ-
νει αὐτὴ τὴν ἄποψη.

Τὸ ἄρθρ. γ' (χρὲν ἰδιαίτερα ἐπιτηρήτων)
τοῦ «στρατοπολιτικοῦ» ἀντιστοιχεῖ στὸ ἄρθρ.
14 (τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου). Τὰ περὶ λογο-
δοσίας τῶν διαχειριστῶν τῶν δημοσίων οἰκο-
νομικῶν ἀντιστοιχοῦν στὸ ἄρθρ. 20 (τὰ δί-
καια τοῦ ἀνθρώπου). Γενικώτερα ἡ ὑποχρέω-
ση «λογοδοσίας» πρὸς τὸ ἐκλογικὸ σῶμα εἶ-
ναι παρμένη ἀπὸ τὸ ἄρθρ. 24 (τὰ δικ. τοῦ
ἀνθρώπου). Ἡ ἀρχὴ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας
ἀπὸ τὰ ἄρθρα 21 καὶ 25 (περὶ ἐθνικῆς πα-
ραστήσεως). Καὶ ἡ καθολικὴ ψηφοφορία ἀπ'
τὸ ἄρθρο 29. Ἡ κατὰ τακτὲς περιόδους ἐκλο-
γῆ τῶν ὀργάνων ἀπ' τὸ ἄρθρ. 32 (περὶ ἐθνι-
κῆς παραστήσεως) καὶ ἀπὸ τὸ ἄρθρ. 40 (περὶ
νομοθετικοῦ σώματος). Τὰ περὶ Διοικητηρίου
καὶ Γενικοῦ Διοικητῆ ἀπὸ τὸ ἄρθρ. 61 ἐπ.
(περὶ τοῦ τίτλου τῶν νόμων καὶ τῶν προστα-
γῶν). Ἡ δικαστηριακὴ ὀργάνωση τοῦ «στρα-
τοπολιτικοῦ» εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν προ-
βλεπόμενη ἀπ' τὸ ἄρθρ. 85 ἐπ. (περὶ πολι-
τικοῦ δικαίου).

Ὁ «στρατοπολιτικὸς διοργανισμὸς», πνευ-
ματικὸ τέκνο τοῦ ἀρχηγοῦ Λογοθέτη, σφρα-
γίζει, ὡς διοικητικὸ σύστημα, τὴν κυριαρχία
τοῦ πρὸ προοδευτικοῦ, φιλελευθέρου, δημοκρα-
τικοῦ, πρωτοπόρου τμήματος τῆς Ἑλλάδας.
Τὸ νεοελληνικὸ νομικὸ ληξιαρχεῖο πλουτίζεται
μὲ μιὰ τιμητικὴ ἐγγραφή, ποὺ ἡ ἐπίσημη
ἱστοριογραφία καὶ ἡ νομικὴ ἐπιστῆμη ἐπιμέ-
νουν ἀκόμα νὰ τὴν ἀγνοοῦν.

Χ. Ἡ ταξικὴ πάλη

Ἡ βαθύτατη κοινωνικὴ προβληματικὴ τῆς
Σαμιακῆς ἐπανάστασης δὲν ἐξαφανίστηκε ἀπὸ
τὸ κυριαρχικὸ ἐθνικοαπελευθερωτικὸ στοιχεῖο.
Ἀντίθετα, ἔδρασε παράλληλα καὶ μὲ αἰχμῆ.
Οὔτε ἦταν ἄλλωστε φυσικὸ γιὰ τὰ πράγματα
τοῦ σπαραγμένου ἀπὸ χρόνιες ἀντιθέσεις νη-
σιοῦ νὰ μὴ δώσει ἡ ἐξέγερση λύσεις στὸ ἀ-
σφυκτικὸ ἀγροτικὸ πρόβλημα. Δὲν μπορούσε
ὁ ἱστορικὰ διαμορφωμένος κοινωνικὸς ἀντα-
γωνισμὸς νὰ ὑποχωρήσει ὡς τὴν ἐκμηδένιση,
δοσο κι' ἂν ἡ φλόγα τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας
κατέκαιε τοὺς ἀνθρώπους. Μπορεῖ τὸ σχῆμα.
Φιλικὴ - ἐθνικὴ ἀποκατάσταση νὰ κυριάρχησε,
ὅπως ἐπέτασσε ἡ ἱστορικὴ ὥρα, ὅμως τὸ κοι-
νωνικὸ ἠφαίστειο μὲ τὴν σωρευμένη καὶ πυ-
ρακτωμένη λάβα τῶν «καρμανιόλων» λειτουρ-
γοῦσε ἀσταμάτητα ἀπὸ τὸ 1789 κι' ὕστερα.
Ἡ φεουδαρχικὴ κοινωνία δεχόταν ἰδεολογικὰ
χτυπήματα καὶ προχωροῦσε σὲ μιὰ θεαμα-
τικὴ διάλυση. Στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα ὁ
κοτσαμπασιδισμὸς σύρθηκε στὴν ἐπανάσταση
καὶ ἡ ἐπεβλήθη στὴν ὀρμητικὴ ἀνοδο τοῦ ἀ-
στικοῦ στοιχείου ἢ συμβιδάσθηκε μαζύ του
γιὰ τὴν διανομὴ τῆς λείας. Προσπάθησε νὰ
διασωθεῖ ταξικὰ καὶ τὸ πέτυχε κατὰ βάση.

Στὴ Σάμο, ὅπως σημειώθηκε, ἡ κύρια ἀντί-
θεση ἀναπτύσσονταν μεταξὺ τῶν γαιοκτημό-
νων «μουσαβίριδων» καὶ τῶν φτωχῶν ἀγρο-
τῶν. Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἀντίθεση οἰκοδομήθη-
καν τὰ δύο κόμματα. Ἀπ' τὸ 1813 μάλιστα
καὶ μετὰ, ποὺ ἐπεκράτησαν μὲ τὴ φωτιά, τὸ

τσεκούρι καὶ τὴν τουρκικὴ συνδρομὴ οἱ «καλι-
κάντζαροι», ἡ βασικὴ ἀντίθεση ὀξύνθηκε. Ἡ
ἐκμετάλλευση ἔγινε θρασύτερη καὶ ἀγριώτε-
ρη. Οἱ «καλικάντζαροι» σάρωναν τὶς μικρὲς
ἀγροτικὲς ἰδιοκτησίες, πλούτιζαν κάθε μέρα
περισσότερο, συγκέντρωναν μεγάλες καλλιερ-
γήσιμες ἐκτάσεις. Οἱ οἰκονομικὰ ἀδύνατοι ἀ-
γρότες πουλοῦσαν μὲ διαρκῶς ἐπιταχυνόμενο
ρυθμὸ τὰ κτήματά τους στοὺς μεγάλους «οἰ-
κοκυρέους». Τὰ λογιῆς «δοσίματα» στὸν Τοῦρ-
κο ἀνέβαιναν μὲ ἄλματα. Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀ-
ναζητηθεῖ καὶ ἡ οἰκονομικὴ αἰτία τῆς τρομα-
κτικῆς ἀνάπτυξης τοῦ θεσμοῦ «τῆς κυριότη-
τος ἐπὶ δένδρων ἐν ἀλλοτρίῳ ἐδάφει».

Ἔτσι ἡ ἐπανάσταση θρῆκε ἓνα «ἐν δυνά-
μει» καὶ σὲ ἐξαρση ἀγροτικὸ πρόβλημα. Πῶς
τὸ ἀντιμετώπισε;

Κανένας ἱστοριογράφος, οὔτε ὁ ἀναλυτικώ-
τατος τοπικὸς Ἐπ. Σταματιάδης, δὲν ἀσχο-
λήθηκε καὶ δὲν ἐρεύνησε τὸ πρόβλημα. Ἐ-
ξαίρεση ἀποτελεῖ ὁ Γιάννης Κορδάτος ποὺ
στὴν «Ἱστορία τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας», τ. ΙΙ,
σ. 273, γράφει.

«Ὁ Λογοθέτης ἀντὶ νὰ πάρει δραστικὰ
μέτρα γιὰ νὰ τσακίσει τὴν ἀντίδραση τῆς σα-
μιώτικης ὀλιγαρχίας, φέρθηκε ἀπέναντι τῶν
καλικαντζάρων πολὺ χλιαρὰ. Εἶτε γιὰτὶ ἀκω-
λουθοῦσε πιστὰ τὶς ὁδηγίες ποὺ εἶχε ἀπ' τὴν
ἡγεσία τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, εἶτε γιὰτὶ πί-
στευε πῶς ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσει συμβιβα-
στικὴ πολιτικὴ δὲν πρόσεξε τὸ ἀγροτικὸ ζή-
τημα. Ἀντὶ νὰ τὸ λύσει, θεσπίζοντας τὴν
ἀπαλλοτρίωση τῆς μεγάλης ἀγροτικῆς ἰδιο-
κτησίας καὶ τὴν ἀκύρωση τῶν χρεῶν, ὀργά-
νωσε ἐπιδρομὲς στὰ μικρασιατικὰ παράλια καὶ
ἔτσι ἀπὸ τὶς ἀρπαγὲς ποὺ γίνονται στὰ
τουρκικὰ χωριά, ἡ φτωχολογία ἔμεινε εὐχαρι-
στημένη».

Ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ Κορδάτου ἀνατρέπεται
ἀπὸ τὴν νεώτερη ἔρευνα. Σήμερα μπορούμε
νὰ προσκομίσουμε μαρτυρία ἄσειστη πῶς οἱ
«καομανιόλοι» ἔδωσαν ἐπανάστατικὴ,
μοναδικὴ γιὰ τὶς τότε συνθήκες λύση στὸ ὄξυ
πράγματι ἀγροτικὸ πρόβλημα.

Μὲ τὴν ἐκρηξη κι' ἐπικράτηση τῆς ἐπανά-
στασης, χωρὶς ὅπως φαίνεται ἀποζημίωση ἢ
ἄλλη διαδικασία, οἱ ἀγρότες «ἐπανελά-
βον» τὰ κτήματα ποὺ εἶχαν πουλήσει στοὺς
ὀλιγαρχικούς. Ἡ ἀπόδειξη εἶναι συντριπτικὴ.
Στὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τῆς «Β' Γενικῆς τῶν
Σαμίων Συνελεύσεως» τοῦ 1835, οἱ ἐκπρόσω-
ποι τῶν «καλικαντζάρων» ποὺ στήριξαν τὸ
ἡγεμονικὸ καθεστῶς καὶ κατεδίκαναν σὲ ἐξο-
ρία τοὺς ἡγέτες τῆς ἐπανάστασης, παρέχουν
στὴν ἱστορία τὴν πολύτιμη μαρτυρικὴ τους κα-
τάθεση.

Καταχωροῦν τὰ ἐξῆς:

«Ἐπροβλήθη παρομοίως καὶ περὶ τῶν κτη-
μάτων ἐκείνων ὅσα ἐπωλήθησαν πρὸ τῆς ἐπα-
ναστάσεως τοῦ 1821 καὶ μετὰ ταῦτα ἐπανε-
λήθησαν ἀπὸ τοὺς ἰδιοκτῆτας νὰ μείνωσι εἰς
τὴν κατάστασιν καθ' ἣν εὐρίσκονται σήμερον,
τούτέστιν ἀκαταζήτητα ἀπὸ τινος». (Βλ. πρα-
κτικὰ Β' Γενικῆς τῶν Σαμίων Συνελεύσεως
1835, συνεδρίαση 28 Ἰανουαρίου 1835, ἄρθρ.
Ε', σ. 16, εἰς Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Σάμου).

ΧΙ. Ἐπιλογικά

Ἡ φιλελεύθερη φύση τοῦ Σαμιακοῦ λαοῦ δέχτηκε ἀπὸ πολὺ νωρὶς τὰ μηνύματα τῶν νέων ἐπαναστατικῶν καιρῶν, τὰ ἀφομοίωσε, τὰ ἔκαμε ἀγωνιστικό, μαχητικό ὄπλισμό καὶ ὤθησε μὲ καθαρὴ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐκφραση τὶς ἀντιθέσεις ὡς τὴν σύγκρουση.

Οἱ ἀρχὲς τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία, τὸ κήρυγμα τοῦ Ρήγα Φεραίου καὶ ὁ «καρμανιολισμὸς» σὲ μιὰ πολυδαίδαλη πλοκὴ κι' ἐξάρτηση ἔβαλαν τὴν πύρινη σφραγίδα στὴν ἱστορία τοῦ δημοκρατικοῦ νησιοῦ, ποῦ οἱ κοινωνικοὶ χυμοὶ του ἐξακολουθοῦν νὰ γονιμοποιοῦν τὴν βασανισμένη καὶ καταματωμένη γῆ του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΕΠΑΜ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, Σαμιακά, τ. 2, σ. 21-94, 67-100, 104, 105, 110-130, 174, 394-397.
2. ΝΙΚΟΛ. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΟΥ, Σαμιακά, τ. 1, σ. 15-23, 30-33, 40.
3. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Βιογραφία τοῦ Σαμίου δ-πλαρχηγοῦ Κων. Λαχανᾶ, σ. 6-11.
4. ΙΩΑΝ. ΒΑΚΙΡΤΖΗ, Ἱστορία τῆς Σάμου, σ. 124-130, 135-160, 267, 268.
5. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, ἐν ΜΕΕ, τ. ΚΑ, σ. 497 ἐπ.
6. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Σάμου, σ. 11.
7. ΓΕΡΑΣ. ΣΒΟΡΩΝΟΥ, Σαμιακὴ Νομοθεσία, σ. VIII.
8. ΑΘΗΝΑΣ ΚΑΠΩΛΗ, Ὁ Λυκοῦργος Λογοθέτης καὶ ἡ ἐκστρατεία τῆς Χίου, εἰς «Σαμιακὴ Ἐπιθεώρηση», τεύχ. 2, σ. 69 ἐπ. καὶ τεύχ. 3, σ. 125 ἐπ.
9. Μ. ΠΥΡΓΙΟΥ, Περὶ τῆς νήσου Σάμου, σ. 63-65, 69, 70.
10. ΛΑΡΣΗ ΣΕΒΑΣΤΑΚΗ, Τὸ δημόσιον δίκαιον τῆς Σάμου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὸ Ἡγεμονικὸν καθεστῶς, σ. 1-26, 28-55.
11. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Ἐξελικτικαὶ διακυμάνσεις τοῦ Σαμιακοῦ δικαίου, εἰς «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οικονομικῶν Ἐπιστημῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου, Μνημόσυνον Π. Βιζουκίδου», τ. Η, σ. 331 ἐπ.
12. ΓΙΑΝΝΗ ΚΟΡΔΑΤΟΥ, Ἱστορία τῆς νεώτερης Ἑλλάδας, τ. 1, σ. 528-532 καὶ τ. 2, σ. 272 ἐπ.
13. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, Σελίδες ἀπὸ τὴν Ἱστορία τοῦ Ἀγροτικοῦ κινήματος στὴν Ἑλλάδα, σ. 154-160.
14. ΔΙΟΝ. ΚΟΚΚΙΝΟΥ, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, ἐκδ. 3η, τ. 1, σ. 356-358, 356-361 καὶ τ. 2, σ. 130 ἐπ.
15. ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, ἐκδ. 7η, τ. Α', σ. 194, 195, 128 καὶ τ. Β', σ. 15.
16. Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ (Καρολίδου), Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. Ε', σ. 118.
17. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΟΡΛΑΝΔΟΥ, Ναυτικά, τ. 1 (1869), σ. 73.
18. Γ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥ, Μορφές τοῦ 21, ἐκδ. 4η, σ. 103, 105, 106-124.
19. Τ. ΒΟΥΡΝΑ, Σχόλιο στὶς σελ. 227-229 τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ Γ. ΦΙΝΑΕΥ (μετάφραση ΑΛ. ΚΟΤΖΙΑ).
20. Δ. ΦΩΤΙΑΔΗ, Κανάρης, σ. 76-77.
21. ΘΕΜ. ΒΟΛΙΔΟΥ, Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα (Ἀθήναι 1924), σ. 29 ἐπ.
22. Γ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ, Ἡ κοινωνιολογικὴ σημασία τῶν πρώτων πολιτευμάτων τῆς Ἐπανάστασεως, (Ἀθήναι, 1958).
23. Μ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Τὰ πολιτεύματα καὶ ἡ διοίκησις τῆς Σάμου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, (Ἀθήναι, 1940).
- Εἰδικώτερη βιβλιογραφία γιὰ τὴν Φιλικὴ Ἐταιρία.
24. Φιλικὴ Ἐταιρία (τὰ παράνομα γτοκουμέντα, ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν Ἐάνθου, Λεβέντη), ἐπιμέλεια Τ. ΒΟΥΡΝΑ, 1965.
25. Τ. ΒΟΥΡΝΑ, Φιλικὴ Ἐταιρία (1959).
26. Τ. ΚΑΝΔΗΛΩΡΟΥ, Φιλικὴ Ἐταιρία, Ἀθήναι 1926.
27. Ι. ΦΙΑΗΜΟΝΟΣ, Δοκίμιον περὶ Φιλικῆς Ἐταιρίας (1834).
28. ΜΕΣΑ ΒΑΛΕΡΙΟΥ, Οἱ Φιλικοὶ (1937).
29. Σ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Φιλικὴ Ἐταιρία, (Ὁδησσός, 1909).
30. Ε. Γ. ΠΡΩΤΟΨΑΛΤΗ, Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρία καὶ τὸ ἔργον της, εἰς περιοδ. «Νέα Ἐστία», τεύχ. 898 (Δεκ. 1964), σ. 1688 ἐπ.
31. Πληροφορίες γιὰ τὴν Φιλικὴ παρέχουν ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως (ΦΡΑΤΖΗΣ, ΦΙΝΑΕΥ, ΜΕΝΤΕΛΣΟΝ-ΜΙΑΡΝΤΟΑΝΤΥ κλπ.), Σύνοψη καὶ κριτικὴ τῶν ἀπόψεών τους εἰς Γ. ΚΟΡΔΑΤΟΥ, ἐνθ. ἄνωτ., τ. 2, σ. 21 ἐπ. οὗ καὶ λεπτομερῆς βιβλιογραφία.